

РОЛЬ ОРГАНІВ ВЛАДИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

Розглянуто сучасний стан дотримання прав населення України, яке працює. Висвітлено, що в Україні має місце систематичне порушення прав найманих працівників. Проаналізовано причини незадовільного рівня забезпечення соціально-економічних прав громадян. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення державної політики контролю у сфері праці.

Ключові слова: соціальна безпека, соціально-економічні права, наймані працівники, механізми державного управління.

The article reviews the current state of the rights of working people in Ukraine. Shown that in Ukraine there is a systematic violation of rights of employees. The reasons of the unsatisfactory level of socio-economic rights. Suggestions for improving the control of public policy at work.

Key words: social security, social and economic rights, employees, mechanisms of governance.

У Зверненні з нагоди Міжнародного дня прав людини Президент України В. Янукович констатував, що “базові принципи, проголошені Загальною декларацією прав людини, доволі часто є не нормою для виконання, а лише гаслом” [4].

На нашу думку, повною мірою таку оцінку можна надати і дотриманню прав громадян на гідні умови праці, що гарантовані як Декларацією прав людини, так і ст. 43 Конституції України, яка проголошує право громадян на належні, безпечні і здорові умови праці. Адже, як зазначають представники Федерації профспілок України, за період з 2005 – 2010 рр. на виробництві загинуло майже 5 тис. працівників, а 85 тис. було травмовано [14].

Незважаючи на прийняття низки нормативно-правових актів, соціальний захист працівників, дотримання норм трудового законодавства в Україні вимагають значного покращання. Наприклад, на сьогодні в Україні відсутні спеціальні закони про інспекцію праці, а також про контрольну діяльність. Отже, чисельні порушення трудових прав громадян, гарантованих Конституцією України, становлять реальну загрозу соціально-політичній стабільності суспільства, знижують рівень соціальної, економічної, виробничої та техногенної безпеки держави. Таким чином, актуальним є посилення ролі органів влади у здійсненні регулятивної та контрольної діяльності в частині забезпечення умов для гідної та безпечної праці.

У контексті соціальної безпеки проблематику створення безпечного виробничого середовища розглядає Л. Хижняк [12]. Як складова соціальної безпеки, безпека праці розглядається і в роботі київських дослідників [10]. Постійна увага дотриманню трудових прав, зокрема безпеці праці приділяється правозахисними організаціями та провідними аналітичними центрами нашої держави [7; 11].

Дана проблематика знайшла своє відображення в матеріалах кількох парламентських слухань [5; 6]. Ґрунтовний аналіз сучасного стану умов праці на вітчизняних підприємствах зроблено в Національній профспілковій доповіді [8]. Різні аспекти даної проблематики розглядають у своїх наукових дослідженнях В. Болюбах [1], О. Жадан [3], І. Губарева [2] та ін.

Окремою групою наукових праць є дисертаційні дослідження з даної тематики, що розроблялися в межах економіки, права, технічних наук, наук з державного управління. Серед авторів цих дисертаційних робіт Л. Амелічева, І. Панченко, Н. Романенко, І. Шамшина. Проте на сьогодні проблемі вдосконалення державного нагляду за дотриманням законодавства про працю присвячено лише дисертаційне дослідження М. Осійчука.

Метою статті є розкриття ролі органів виконавчої влади в забезпеченні прав громадян на гідні умови праці, зокрема на створення безпечного виробничого середовища.

Рівень виробничого травматизму в Україні залишається одним із найвищих порівняно з країнами ЄС та іншими економічно розвиненими країнами світу. Зокрема, в 2009 р. співвідношення кількості загиблих до травмованих на виробництві становило в Україні 1 до 18, у той час, коли в таких європейських країнах, як Німеччина він становить 1 до 1260, у Словаччині – 1 до 208, у Польщі – 1 до 45 [8]. Як наслідок, з року в рік збільшуються видатки Фонду загальнообов’язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання на відшкодування шкоди, медичну, професійну та соціальну реабілітацію потерпілих на виробництві, які вже перевищують 2 млрд грн.

Зазначене обумовлює необхідність проведення реформування системи державного нагляду за охороною праці та додержанням законодавства про працю, вдосконалення державного управління у сфері праці та охорони праці, з метою забезпечення комплексного вирішення питань, пов’язаних зі створенням безпечних і здорових умов праці.

Масове приховування випадків травмування працівників на виробництві або переведення їх у категорію “не пов’язаних з виробництвом” звільняє роботодавця від проведення ефективних

профілактичних заходів на підприємстві, а Фонд соціального страхування – від необхідних компенсацій заподіяної шкоди життю і здоров'ю потерпілих. Сотні тисяч травмованих і більше тисяч сімей загиблих на виробництві щорічно залишаються незахищеними від наслідків нещасних випадків, що призводить до зростання соціальної напруги в суспільстві.

В умовах сучасного виробництва в Україні істотно зростає загроза несприятливого впливу на організм працівника шкідливих виробничих чинників. Це – хімічні речовини, фізичні фактори, в тому числі іонізуюче випромінювання, фактори біологічної природи. Усі ці несприятливі умови праці відображаються в показниках професійної захворюваності працівників. Щороку в Україні реєструється 6 – 8 тис. нових випадків професійних захворювань. Порівняння з рівнем професійної захворюваності в багатьох європейських країнах засвідчує, що цей показник в Україні значно нижчий, ніж у Європі, незважаючи на те, що умови праці набагато гірші. На думку фахівців, це зумовлене тим, що в нашій державі зруйнована медицина на виробництві, і нікому реєструвати та виявляти професійні захворювання. Нині кількість діючих заводських пунктів охорони здоров'я на виробництві менша, ніж у 1928 р. [5]. Так, якщо в 1991 р. на підприємствах України нараховувалося 236 великих медико-санітарних частин, а в промисловій медицині працювало до 19 тис. лікарів, то зараз кількість лише цехових лікарів скоротилася більше, ніж у десять разів [6]. І це при тому, що, наприклад, станом на початок 2008 р. майже півтора мільйона працівників, або 27,5 % загальної кількості працівників, зайнятих в основних галузях економіки України, працювали в умовах, що не відповідали санітарно-гігієнічним вимогам [5]. Як свідчать дані Федерації профспілок України, загалом в усіх галузях вітчизняної економіки 70,6 % підприємств не відповідають вимогам санітарного законодавства [8].

Ретельний аналіз таких аспектів функціонування ринку праці, як зайнятість, оплата праці тощо зроблено в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень [9]. Ми лише відзначимо, що за результатами перевірок, які здійснюються державними інспекторами праці, тільки в 2007-2008 рр. складено і передано до суду 25 тис. протоколів за адміністративними правопорушеннями, з них за 19 тис., або 77 % судами винесено рішення, зокрема за 14 тис. протоколів – про накладення штрафних санкцій. Крім того, винесено більше 6 тис. постанов про накладення штрафів за невиконання законних вимог посадових осіб щодо усунення виявлених порушень законодавства про працю.

У ході перевірок державними інспекторами праці внесено майже 12 тис. подань про притягнення посадових осіб до дисциплінарної відповідальності. Кількість внесених подань до правоохоронних органів для прийняття рішень щодо притягнення до кримінальної відповідальності – більш як 5 тис., за 873 вже порушено кримінальні справи. До адміністративної відповідальності притягнуто майже 32 тис. посадових осіб підприємств – порушників трудового законодавства [5].

На сьогодні досить гостро стоїть питання додержання роботодавцями законодавства про працю неповнолітніх. У ході перевірок виявлено неповнолітніх працівників у віці до 14 років. Це свідчить про порушення вимог Кодексу законів про працю України. Найбільша кількість неповнолітніх у віці до 14 років працювала на підприємствах сільського господарства. Установлено, що на окремих підприємствах не ведеться спеціальний облік працівників, які не досягли 18 років, із зазначенням дати народження, не проводиться попередній медичний огляд при прийнятті на роботу неповнолітніх. Перевірками виявлено факти залучення працівників, які не досягли 18 років, до нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні, випадки порушень вимог Кодексу законів про працю України щодо оплати праці працівників, які не досягли 18 років, при скороченні тривалості робочого дня та їх незаконного звільнення.

З метою з'ясування додержання конституційного права використання праці жінок на безпечних для їхнього здоров'я роботах територіальними державними інспекціями праці в усіх регіонах України здійснюються тематичні перевірки додержання законодавства про працю жінок. Порушення законодавства виявлено в 45 % перевірених підприємств.

Перевірками виявлено випадки порушення щодо заборони залучення жінок до роботи в нічний час, застосування праці жінок на тяжких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, залучення жінок до підймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми. Є порушення щодо залучення жінок, які мають дітей віком від 3 до 14 років або дитину-інваліда, до надурочних робіт без їхньої згоди. Найбільше таких випадків виявлено на підприємствах колективної форми власності, більш як 54 %.

Таким чином, серед основних порушень, які протягом років стабільно привертають увагу державних інспекторів праці, відзначимо такі: порушення норми трудового законодавства щодо оплати праці, робочого часу і часу відпочинку, трудових договорів, правил ведення трудових книжок, укладання та виконання колективних договорів, трудової дисципліни; порушення законодавства про оплату праці; недотримання мінімальних гарантій в оплаті праці; недодержання роботодавцями законодавства про працю неповнолітніх; порушення законодавства при використанні праці жінок; недотримання конституційного права працівників на відпочинок; порушення гарантій захисту працівників від незаконного звільнення.

Проте відповідно до своїх повноважень, Державна інспекція України з питань праці (до 8 грудня 2010 р. – Державний департамент нагляду за дотриманням законодавства про працю) практично не впливає на забезпечення належного рівня якості праці, адже не має серед своїх повноважень контролю за охороною праці. На жаль, в Україні очікування суспільства, органів державної влади, окремих громадян щодо результатів діяльності державних інспекторів праці не відповідають зазначеним вимогам. Державного

інспектора праці хочуть сприймати, здебільшого, чи в якості адвоката конкретного працівника, чи в якості арбітра у вирішенні трудового спору, чи поліцейського, який має силоміць примусити роботодавця поновити порушене право працівника чи представницьких органів працівників. Таке ставлення до місця і ролі державних інспекторів праці в системі суспільних інститутів з боку окремих членів цього ж суспільства не сприяє формуванню ефективної системи інспекції праці.

Важливим аспектом піднятої проблеми є роль профспілок у справі забезпечення гідних умов праці, і, зокрема, дотримання законодавства щодо виробничої безпеки. На жаль, необхідно погодитись із висновками правозахисників, які зазначають, що профспілки на сьогодні не стали силою, здатною протидіяти свавілля роботодавців” [7]. Аналіз, проведений фахівцями правозахисних організацій України, доводить, що існують значні конфлікти всередині профспілкового руху, а також з’явилося багато “жовтих” профспілок, що створені чи найняті самими працедавцями, які за своєю суттю неспроможні захистити права простого працівника.

Опосередковане підтвердження наведеному знаходимо і в результатах соціологічних опитувань, які проводилися Центром Разумкова в 2008 р. Вони показують, що громадяни відводять профспілкам периферійну роль, перекладаючи відповідальність за дотримання прав громадян на органи влади і, як правило, загальнодержавного рівня, що видно з таблиці [11].

Таблиця

Розподіл відповідей на питання: як ви оцінюєте діяльність наведених структур у сфері забезпечення дотримання прав людини? Оцінка за 5-бальною шкалою, де “1” означає, що структура діє дуже погано, а “5” – дуже добре

Орган влади	Оцінка за 5-бальною шкалою					Важко відповісти
	1	2	3	4	5	
Президент України	29,3	28,2	26,6	8,5	1,6	5,9
Прем’єр-міністр України	23,9	25,6	28,1	13,9	2,5	6,0
Голова Верховної Ради	22,2	23,5	33,7	11,3	1,6	7,6
Уряд України	24,0	30,5	29,8	8,4	1,0	6,3
Верховна Рада України	27,5	33,8	27,1	5,6	0,6	5,4
Народні депутати	34,3	32,4	23,3	4,6	0,5	5,0
Судова система	22,3	30,2	30,8	9,5	1,9	5,2
Юристи, адвокати	13,1	21,1	36,3	19,1	3,8	6,5
Міліція	22,1	27,5	32,9	9,2	2,5	5,8
Прокуратура	19,0	24,4	32,7	11,8	2,9	9,1
Неурядові правозахисні організації	9,4	16,3	28,6	14,7	2,4	28,8
Міжнародні організації	7,9	11,6	23,8	19,6	5,7	31,4
Уповноважений ВРУ з прав людини	15,8	17,6	23,7	11,9	3,5	27,4
Профспілки	22,7	27,0	24,3	9,4	1,6	15,0
Політичні партії	32,6	29,7	23,8	4,7	0,5	8,7

Одним з невирішених на сьогодні питань є підвищення безпеки праці на виробництвах, що відносяться до малого та середнього бізнесу. Такі підприємства не мають доступу до виробничих і медичних служб або служб з питань безпеки, який мають великі підприємства. Отже, нагально необхідним є посилення регулятивної ролі державних органів. Проте необхідно враховувати, що на сьогодні державою не розроблено механізмів заохочення відповідальних роботодавців. Фактично, органи влади жодним чином фінансово не зацікавлюють роботодавців у створенні безпечних і здорових умов праці та зниженні травматизму.

Отже, відповідні державні установи, зокрема Державна інспекція України з питань праці, повинні зосередити свою увагу на досягненні таких пріоритетних завдань:

- розповсюдження в суспільстві доступної інформації щодо виховання культури праці, підвищення якості умов праці тощо;
- удосконалення методики підрахунку кількості нещасних випадків на виробництві;
- удосконалення методики визначення економічних втрат, що їх несуть бізнес і держава через високий рівень виробничого травматизму, профзахворювань тощо;
- прийняття та поширення серед працівників і роботодавців Національної стратегії безпеки праці;
- включення в Трудовий кодекс України, що знаходиться на розгляді у Верховній Раді, положень, що унеможливають нехтування роботодавцями безпекою праці, посилюють фінансову відповідальність

останніх за порушення чинного законодавства.

Окрема тема, що чекає на своє всебічне дослідження, – становище та рівень захисту трудових прав тих співвітчизників, які працюють за кордоном. Гострота наведеної проблеми обумовлюється тим, що, по-перше, здебільшого такі мігранти працюють за кордоном у статусі нелегалів, і по-друге, жодна державна установа України не в змозі назвати точну кількість українців-мігрантів, які працюють в інших країнах.

Таким чином, численні порушення трудових прав громадян, гарантованих Конституцією України, становлять реальну загрозу соціальній безпеці суспільства. Це є однією із вагомих причин бідності, значної трудової міграції населення за кордон, високого рівня виробничого травматизму та професійної захворюваності, поглиблення демографічної кризи та погіршення якості трудового потенціалу, а це безпосередньо впливає на рівень соціальної безпеки всієї держави.

Можна стверджувати, що збереження низького рівня захисту трудових прав громадян і, зокрема, права на належні та безпечні умови праці, в подальшому може призвести до підвищення рівня соціальної напруги в суспільстві, до зниження конкурентних переваг українських підприємств.

Література:

1. *Болубах В. В.* Соціальний захист працівників на підприємствах / В. Болубах // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 3. – С. 154–157.
2. *Губарева І. О.* Державне регулювання економічної безпеки України / І. О. Губарева, О. О. Губарев // Державне регулювання соціального підприємництва та соціально відповідального бізнесу : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 25 листопада 2010 р. ; за заг. ред. д.е.н., проф. О. Ю. Амосова. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2010. – С. 42–45.
3. *Жадан О. В.* Розвиток соціально-трудових відносин в галузі стимулювання роботодавців до створення гідних умов праці / О. В. Жадан // Державне регулювання соціального підприємництва та соціально відповідального бізнесу : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 25 листопада 2010 р. ; за заг. ред. д.е.н., проф. О. Ю. Амосова. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2010. – С. 50–53.
4. Звернення Президента України Віктора Януковича з нагоди Міжнародного дня прав людини 10.12.2010 р. // Офіційне Інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/18910.html>
5. Парламентські слухання “Про стан дотримання конституційних гарантій трудових прав громадян”, 10 грудня 2008 р. // Верховна рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу : http://www.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl1012108.htm
6. Парламентські слухання “Про стан промислової безпеки та охорони праці”, 17 листопада 2010 р. // Верховна рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу : http://www.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl171110.htm
7. Права людини в Україні – 2008. Доповіді правозахисних організацій / за ред. Є. Захарова, В. Яворського ; Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Х. : Права людини, 2009. – 304 с.
8. Праця в Україні: необхідність якісних змін для суспільної ефективності та гідного життя. Національна профспілкова доповідь Президенту України В.Ф. Януковичу, березень 2010 р. // Офіційний веб-портал ФПУ. – Режим доступу : http://www.fpsu.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2411&Itemid=2&lang=uk
9. Системні засади ринку праці України та пріоритети його реформування. Аналітична доповідь – К. : НІСД, 2010. – 47 с.
10. Соціальна безпека: теорія та українська практика / за ред. І. Ф. Гнибіденка, А. М. Колота, В. В. Рогового. – К. : КНЕУ, 2006. – 292 с.
11. Стан дотримання прав людини в Україні. Результати соціологічних досліджень // Український центр економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова. – К., 2009. – Режим доступу : <http://www.uceps.org.ua>
12. *Хижняк Л. М.* Соціальна безпека у сфері праці як потенціал усталеного розвитку підприємства (регіону, країни) : [монографія] / Л. М. Хижняк, Г. М. Біла // Механізми забезпечення соціальної безпеки на рівні регіону: практика реалізації ; за ред. В. Г. Бульби, А. В. Мелякова. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2010. – С. 58–73.
13. *Хорольська О.* Ані Райз “Ми стверджуємо: інвестиції в охорону праці економічно вигідні” // Промбезпека. – 2010. – 27 квітня. – Режим доступу : <http://www.prombezpeka.com/ukr/articles/157/>
14. *Хорольська О.* Василь Хара глава Федерації профсоюзів України: “Ложь, что ситуация с травматизмом улучшается. Сводки, как на фронте” // Промбезпека. – 2010. – 26 ноября. – Режим доступу : <http://www.prombezpeka.com/ukr/articles/181/>

Надійшла до редколегії 20.12.2010 р.